IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 23. Issue 02. Sentabr, 2026

MARKAZIY BANK RAQAMLI VALYUTALARINING AN'ANAVIY MOLIYA TIZIMLARIGA TA'SIRI

Ibodullayeva Maftuna O'ktamjon qizi
O'zbekiston Respublikasi
Bank- moliya akademiyasi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.22702951

ANNOTATSIYA. Maqolada markaziy bank raqamli valyutalarining (CBDC) an'anaviy pul-kredit va bank tizimlariga ta'siri tahlil qilinadi. BISning 2025-yilda e'lon qilingan global so'rovi, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining to'lov tizimlari statistikasi va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida CBDCning pul-kredit siyosati transmissiyasi, tijorat banklari depozit bazasi, to'lovlar samaradorligi, moliyaviy inklyuziya, kiberxavfsizlik va maxfiylikka ta'siri baholanadi. BIS so'roviga ko'ra, 2024-yilda 93 markaziy bankning 91 foizi chakana yoki ulgurji CBDCni o'rganayotgan bo'lgan. O'zbekistonda esa raqamli identifikatsiya va naqdsiz to'lov infratuzilmasining tez kengayishi kelgusidagi suveren raqamli pul instrumentlarini baholash uchun muhim institutsional zamin yaratmoqda.
Kalit so'zlar: CBDC, raqamli valyuta, markaziy bank, pul-kredit siyosati, bank tizimi, to'lov tizimi, moliyaviy barqarorlik, raqamli so'm.

ABSTRACT. This paper examines the impact of central bank digital currencies (CBDCs) on traditional monetary and banking systems. Drawing on the latest BIS survey, Central Bank of Uzbekistan payment-system statistics and recent research, it evaluates implications for monetary transmission, bank intermediation, payments, inclusion, cybersecurity and privacy. The 2024 BIS survey found that 91% of 93 surveyed central banks were exploring retail or wholesale CBDCs. Uzbekistan's rapidly expanding digital-payment and identification infrastructure provides an important foundation for assessing future sovereign digital-money options.
Keywords: CBDC, digital currency, central bank, monetary policy, banking system, payments, financial stability, digital sum.

KIRISH

Pulning raqamlashtirilishi an'anaviy moliya tizimining institutsional tuzilishini o'zgartirayotgan eng muhim jarayonlardan biridir. CBDC — markaziy bank majburiyati sifatida chiqariladigan suveren pulning raqamli shakli bo'lib, u xususiy kriptoaktivlardan emitent, huquqiy maqom va qiymat barqarorligi jihatidan farq qiladi. Chakana CBDC aholi va biznes to'lovlariga, ulgurji CBDC esa moliya institutlari o'rtasidagi hisob-kitoblarga mo'ljallanishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi CBDCning an'anaviy moliya tizimiga ta'sir mexanizmlarini aniqlash va O'zbekistonning mavjud raqamli moliya infratuzilmasi sharoitida imkoniyat hamda risklarni baholashdir. Tadqiqotda qiyosiy, institutsional, statistik va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Adabiyotlar sharhi

So'nggi tadqiqotlar CBDC pul-kredit siyosatining transmissiyasini tezlashtirishi va to'lov tizimi samaradorligini oshirishi mumkinligini, biroq natija dizayn, infratuzilma va jamoatchilik ishonchiga kuchli bog'liqligini ko'rsatadi.(Surpiah et al., 2025)

Moliyaviy barqarorlik nuqtayi nazaridan asosiy bahs CBDCning tijorat banklari depozitlarini markaziy bank puliga ko'chirish xavfi bilan bog'liq. Bunday disintermediatsiya

kredit yaratish imkoniyatini qisqartirishi mumkin; limitlar, foizsiz dizayn va vositachilik modeli bu xavfni yumshatishi mumkin. (Kosanović, 2025)

Global CBDC rivojlanish tendensiyalari

BISning 2025-yilda e'lon qilingan so'roviga ko'ra, 2024-yilda so'ralgan 93 markaziy bankning 85 tasi, ya'ni 91 foizi chakana CBDC, ulgurji CBDC yoki har ikkisini o'rganayotgan edi. Ulgurji CBDC bo'yicha ishlar umumiy hisobda chakana CBDCga qaraganda ilg'orroq bosqichga yetgan. Bundan tashqari, yurisdiksiyalarning uchdan biridan ko'prog'i stablecoin va boshqa kriptoaktivlar rivoji sabab CBDC bo'yicha ishlarini tezlashtirgan.

1-jadval

CBDCning an'anaviy moliya tizimiga asosiy ta'sir kanallari

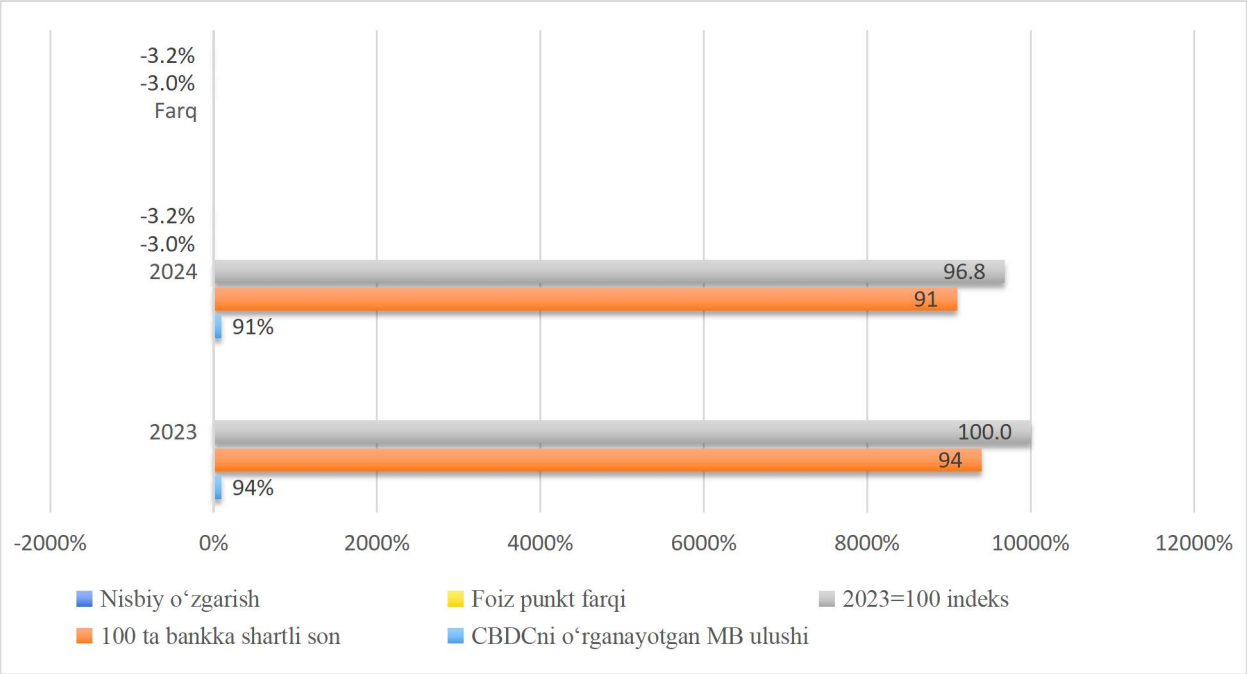
Yo'nalish	Kutiladigan imkoniyat	Asosiy risk	Siyosiy yechim
Pul-kredit siyosati	Transmissiya tezligi va real vaqt ma'lumoti	Noto'g'ri dizayn siyosiy signallarni buzishi mumkin	Bosqichma-bosqich joriy etish
Tijorat banklari	To'lov innovatsiyasi va raqobat	Depozitlarning CBDCga oqishi	Holding limitlari, vositachilik modeli
To'lov tizimi	24/7 tezkor va arzon hisob-kitob	Operatsion va kiberxavf	Rezerv tizimlari va kiberstandartlar
Moliyaviy inklyuziya	Bank xizmatlaridan tashqaridagi qatlamlarni qamrash	Raqamli tafovut	Offline to'lov va soddalashtirilgan kirish
Maxfiylik	Nazorat va noqonuniy operatsiyalarni kamaytirish	Shaxsiy ma'lumotlar xavfi	Privacy-by-design va huquqiy kafolat
Transchegaraviy to'lov	Hisob-kitob tezligi va xarajatini yaxshilash	Valyuta substitutsiyasi va muvofiqlashtirish riski	Interoperabellik standartlari

Manba: BIS va zamonaviy CBDC tadqiqotlari asosida muallif ishlanmasi.

Mazkur jadval ma'lumotlari markaziy bank raqamli valyutasi (CBDC) an'anaviy moliya tizimiga bir vaqtning o'zida ijobiy imkoniyatlar va yangi moliyaviy risklarni olib kirishini ko'rsatadi. Xususan, CBDC pul-kredit siyosati transmissiyasini tezlashtirish, real vaqt rejimida iqtisodiy jarayonlar to'g'risida ma'lumot olish, 24/7 hisob-kitoblarni amalga oshirish hamda moliyaviy xizmatlardan yetarli darajada foydalanmayotgan aholi qatlamlarini raqamli to'lov tizimiga jalb etish imkoniyatini kengaytiradi. Ilmiy tadqiqotlarda ham CBDCning pul-kredit siyosati samaradorligiga ta'siri uning texnologik va institutsional dizayniga bog'liqligi ta'kidlanadi.

Shu bilan birga, jadval CBDCni joriy etishda tijorat banklari depozit bazasining qisqarishi, kiberxavfsizlik, raqamli tafovut, shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi va valyuta substitutsiyasi kabi risklar mavjudligini ham aks ettiradi. Ayniqsa, aholi mablag'larining bank depozitlaridan markaziy bank raqamli valyutasiga katta hajmda o'tishi tijorat banklarining kreditlash imkoniyatlariga bosim qilishi mumkin. Shu sababli CBDCni bosqichma-bosqich joriy qilish, raqamli hamyonlarda saqlanadigan mablag'larga limit belgilash, tijorat banklarini vositachi sifatida saqlab qolish, kuchli kiberxavfsizlik standartlarini qo'llash va privacy-by-design

tamoyili asosida shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish muhim hisoblanadi. Moliyaviy barqarorlik bo‘yicha tadqiqotlar ham CBDC dizayni bank disintermediatsiyasi xavfini kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Umuman, jadvaldan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, CBDC an’anaviy moliya tizimini to‘liq almashtiruvchi vosita emas, balki uni raqamlashtiruvchi va takomillashtiruvchi yangi pul instrumenti sifatida qaralishi maqsadga muvofiq

1-rasm. CBDCni o‘rganayotgan markaziy banklar ulushi: 2023 va 2024-yil BIS so‘rovlari

Manba: BIS, 2024 va 2025-yillarda e’lon qilingan CBDC so‘rovlari. So‘rov respondentlari tarkibi yillar kesimida aynan bir xil emasligi sabab ko‘rsatkichlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri trend sifatida ehtiyotkor talqin qilinadi.

Diagramma 2023–2024-yillarda markaziy banklarning CBDC bo‘yicha faolligini bir nechta ko‘rsatkich orqali solishtirish imkonini beradi. 2023-yilda CBDCni o‘rganayotgan markaziy banklar ulushi 94 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 91 foizga teng bo‘lgan. Demak, bir yil ichida ko‘rsatkich 3 foiz punktga kamaygan. Nisbiy hisobda bu taxminan 3,2 foizlik pasayishga teng. 2023-yil 100 indeks sifatida olinsa, 2024-yilgi daraja 96,8 indeksni tashkil qiladi.

Diagrammadagi pasayishga qaramay, 91 foizlik ulush CBDC masalasi jahon markaziy banklari uchun hanuz juda muhim yo‘nalish ekanini ko‘rsatadi. Ya’ni respondent markaziy banklarning mutlaq ko‘pchiligi chakana yoki ulgurji CBDC imkoniyatlarini o‘rganishda davom etmoqda. Shu sababli grafikni “CBDCga qiziqish keskin kamaydi” deb emas, balki yuqori darajadagi global qiziqish saqlanib qolgan, faqat ko‘rsatkich biroz pasaygan deb talqin qilish to‘g‘riroq bo‘ladi.

Shuningdek, 2023 va 2024-yillardagi BIS so‘rovlarida qatnashgan markaziy banklar tarkibi aynan bir xil bo‘lmagan bo‘lishi mumkin. Shuning uchun 94 va 91 foiz ko‘rsatkichlarini qat’iy vaqt qatori sifatida emas, balki turli yillardagi global holatni aks ettiruvchi qiyosiy indikator sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq. Bu xulosa CBDCning xalqaro moliya tizimida hali ham strategik va dolzarb mavzu bo‘lib qolayotganini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonning raqamli moliya infratuzilmasi

O‘zbekistonda CBDCning rasmiy joriy etilganligi haqida ushbu maqolada da’vo qilinmaydi; tahlil mavjud raqamli to‘lov infratuzilmasining tayyorgarligiga qaratiladi. Markaziy bankning 2024-yil yakunlari bo‘yicha hisobotida QR-online tizimi orqali tadbirkorlarga berilgan QR-kodlar soni qariyb 108 mingga yetgani, ushbu tizimdagi operatsiyalar hajmi 441,8 mlrd so‘mni tashkil etgani qayd etilgan. NFC texnologiyasi orqali tranzaksiyalar 2024-yilda 41,4 trln so‘mga yetgan. To‘lov tashkilotlari orqali o‘tgan operatsiyalar hajmi esa 2023-yilga nisbatan 1,8 baravar oshib, 333 trln so‘mni tashkil qilgan.

Raqamli identifikatsiya ham keskin kengaygan: 2025-yil 1-yanvar holatiga 28 ta tijorat banki va 15 ta to‘lov tashkiloti Face ID texnologiyasidan foydalangan, mobil ilovalarda raqamli identifikatsiyadan o‘tgan mijozlar soni 12,2 mln kishiga yetgan. Bu ko‘rsatkich bir yil ichida 5,4 mln kishiga oshgan. Mazkur infratuzilma kelajakda CBDC bo‘yicha pilot yoki texnik tajribalar muhokama qilinadigan bo‘lsa, masofaviy identifikatsiya, KYC va raqamli hamyon integratsiyasi uchun muhim texnologik baza bo‘lishi mumkin.

CBDCning an’anaviy bank tizimiga ta’siri

CBDCning eng murakkab ta’siri bank vositachiligi bilan bog‘liq. Aholi tijorat bankidagi talab qilib olinadigan depozitning bir qismini xavfsiz markaziy bank raqamli puliga o‘tkazsa, banklarning arzon depozit bazasi qisqarishi mumkin. Natijada kredit resurslari narxi oshishi yoki banklar ulgurji moliyalashtirishga ko‘proq tayanishi ehtimoli paydo bo‘ladi. Shu sababli ko‘plab nazariy modellarda chakana CBDC uchun maksimal qoldiq limiti, foizsiz yoki pog‘onali foiz modeli va banklar orqali tarqatiladigan ikki bosqichli arxitektura ko‘rib chiqiladi.

Boshqa tomondan, CBDC banklarni to‘lov xizmatlari sifati, mobil ilovalar, mijoz tajribasi va komissiyalar bo‘yicha kuchliroq raqobatga undashi mumkin. Markaziy bank puli va xususiy bank pullari o‘rtasidagi raqamli konvertatsiya uzluksiz bo‘lsa, CBDC mavjud bank tizimini to‘liq almashtirishdan ko‘ra uning to‘lov qatlamini modernizatsiya qiluvchi qo‘shimcha instrumentga aylanishi mumkin.

Pul-kredit siyosati, barqarorlik va risklar

CBDC markaziy bankka iqtisodiyotdagi pul oqimlari haqida tezroq agregat ma’lumot olish imkonini berishi mumkin. Nazariy jihatdan foiz to‘lovchi CBDC siyosat stavkasining uy xo‘jaliklari qarorlariga bevosita uzatilishini kuchaytiradi. Biroq bunday model markaziy bankning tijorat banklari bilan raqobatini kuchaytirishi va bank tizimining resurs bazasiga bosim qilishi mumkin. Shu sababli CBDCning pul-kredit siyosatidagi foydasi uning texnik mavjudligidan ko‘ra dizayniga bog‘liq.

Moliyaviy inqiroz paytida raqamli bank yugurishi ham alohida xavfdir: mobil qurilma orqali bank depozitini CBDCga bir necha soniyada o‘tkazish imkoniyati likvidlik chiqishini tezlashtirishi mumkin. Shu bilan birga, kiberhujum, tizim uzilishi, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi va davlatning tranzaksiyalar ustidan nazorati kabi masalalar texnik emas, balki institutsional ishonch masalasi hamdir. CBDC uchun privacy-by-design, offline rejim, aniq huquqiy vakolatlar va mustaqil kiberxavfsizlik auditi zarur.

Taklif va tavsiyalar

O‘zbekiston sharoitida CBDC masalasiga faqat texnologik loyiha yoki yangi elektron to‘lov vositasi sifatida emas, balki mamlakat pul tizimi arxitekturasi, bank sektori faoliyati va pul-kredit siyosatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan strategik yo‘nalish sifatida yondashish maqsadga muvofiq. Shu sababli raqamli milliy valyutani joriy etish bo‘yicha qaror qabul qilishdan avval uning iqtisodiy samaradorligi, moliyaviy barqarorlikka ta’siri hamda mavjud to‘lov infratuzilmasi bilan o‘zaro muvofiqligi kompleks baholanishi zarur.

Birinchidan, ehtimoliy pilot loyihani boshlashdan oldin naqd pul, bank kartalari, tezkor to‘lov tizimlari, elektron pullar va CBDCning funksional chegaralari aniq belgilanishi kerak.

CBDC mavjud to‘lov vositalarini to‘liq almashtirishga emas, balki ularni to‘ldirishga va to‘lov tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qilishi maqsadga muvofiq. Bunda aholining turli qatlamlari, tijorat banklari va tadbirkorlik subyektlarining yangi raqamli pul shakliga bo‘lgan ehtiyoji alohida o‘rganilishi lozim.

Ikkinchidan, CBDCning tijorat banklari resurs bazasiga salbiy ta’sirini kamaytirish muhim hisoblanadi. Aholi va korxonalar bank depozitlaridagi mablag‘larini katta hajmda CBDCga o‘tkazishi banklarning kreditlash imkoniyatlarini qisqartirishi mumkin. Shu sababli chakana CBDC qoldig‘i bo‘yicha miqdoriy limitlar**,** yirik summalarga nisbatan alohida shartlar hamda Markaziy bank–tijorat banki–foydalanuvchi o‘rtasidagi ikki bosqichli vositachilik modeli pilot tartibda sinovdan o‘tkazilishi mumkin.

Uchinchidan, CBDC uchun butunlay alohida infratuzilma yaratishdan ko‘ra, O‘zbekistonda shakllangan Face ID, mobil banking, QR-to‘lovlar va tezkor to‘lov tizimlari bilan interoperabellikni ta’minlash ustuvor vazifa bo‘lishi lozim. Bu CBDCdan foydalanish xarajatlarini kamaytirish, foydalanuvchilar uchun qulaylik yaratish va mavjud raqamli moliyaviy ekotizim imkoniyatlaridan samarali foydalanishga yordam beradi. Shuningdek, internet aloqasi cheklangan hududlarda foydalanish imkonini beruvchi offline to‘lov mexanizmlarini ham pilot loyihalarda o‘rganish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, maxfiylik, AML/CFT, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va kiberxavfsizlik talablari o‘rtasida huquqiy va texnologik muvozanat yaratilishi zarur. Foydalanuvchilarning operatsiyalari ustidan haddan tashqari nazorat CBDCga bo‘lgan ishonchni pasaytirishi mumkin, nazoratning yetarli emasligi esa noqonuniy moliyaviy operatsiyalar xavfini oshiradi. Shu sababli CBDCni joriy etishdan avval ma’lumotlardan foydalanish chegaralari, foydalanuvchilar huquqlari va kiberxavfsizlik bo‘yicha javobgarlik mexanizmlari qonunchilik darajasida aniq belgilanishi kerak.

Xulosa

Markaziy bank raqamli valyutasi an’anaviy moliya tizimini avtomatik ravishda almashtiradigan vosita emas. Uning iqtisodiy samarasi va moliyaviy tizimga ta’siri, avvalo, tanlangan texnologik arxitektura, CBDCdan foydalanish shartlari, tijorat banklarining tizimdagi o‘rni va mamlakatning institutsional muhitiga bog‘liq. Shu jihatdan CBDCni naqd pul yoki bank depozitlarining bevosita raqobatchisi sifatida emas, balki mavjud pul va to‘lov tizimini takomillashtiruvchi qo‘shimcha raqamli instrument sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

Global tajriba markaziy banklarning CBDCga bo‘lgan qiziqishi yuqori darajada saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, ulgurji CBDC, transchegaraviy hisob-kitoblar va moliya institutlari o‘rtasidagi tezkor operatsiyalar bo‘yicha tajribalar raqamli markaziy bank pullarining kelajakdagi moliya tizimida muhim o‘rin egallashi mumkinligini ko‘rsatmoqda. Biroq xalqaro tajribada yagona universal CBDC modeli shakllanmaganligi sababli har bir mamlakat o‘z bank tizimi, to‘lov bozori va iqtisodiy sharoitidan kelib chiqib model tanlashi zarur.

O‘zbekistonda raqamli to‘lovlar, Face ID asosidagi identifikatsiya, QR-to‘lovlar, mobil bank xizmatlari va zamonaviy to‘lov infratuzilmasining kengayib borishi kelajakda raqamli suveren pulni sinovdan o‘tkazish va uning iqtisodiy samaradorligini baholash uchun muhim texnologik zamin yaratadi. CBDC to‘lovlarning tezligi va qulayligini oshirish, moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda raqamli iqtisodiyot uchun xavfsiz hisob-kitob vositasini shakllantirish imkoniyatiga ega.

Shu bilan birga, CBDCning joriy qilinishi bank depozitlarining qisqarishi, moliyaviy vositachilikning zaiflashishi, kiberhujumlar, shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi va moliyaviy barqarorlik bilan bog‘liq yangi risklarni yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun O‘zbekistonda CBDCni joriy etishga oid har qanday tashabbus bosqichma-bosqich pilot loyihalar, aniq iqtisodiy va texnik natija mezonlari, tijorat banklari bilan hamkorlik hamda muntazam risk

monitoringi asosida amalga oshirilishi lozim. Bunday yondashuv CBDCning afzalliklaridan foydalanish bilan birga, uning an'anaviy moliya tizimiga yuzaga keltirishi mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlarni cheklash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Bank for International Settlements. Advancing in tandem — results of the 2024 BIS survey on central bank digital currencies and crypto. BIS Paper No. 159, 2025.
2. Bank for International Settlements. Embracing diversity, advancing together — results of the 2023 BIS survey on CBDCs and crypto. BIS Paper No. 147, 2024.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Annual Report 2024: National payment system and banking information technologies.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Payment systems and banking statistics, 2025–2026.
5. Surpiah S., Septria F., Pravitasari A. The Future of Central Bank Digital Currencies (CBDCs): Implications for Monetary Policy. 2025.
6. Kosanović N. Central Bank Digital Currencies: Financial Stability Perspective. Journal of Central Banking Theory and Practice, 2025.
7. Dionysopoulos L., Marra M., Urquhart A. Central Bank Digital Currencies: A Critical Review. 2023.
8. Angwaomaodoko E. Cryptocurrencies and Central Bank Digital Currencies: Implications for Monetary Policy and Financial Stability. 2024.
9. Kizito Z. The Role of Central Bank Digital Currencies in Monetary Policy Transmission. 2025.
10. Buchan J., Üngör M. Monetary Sovereignty in the Digital Age: The Role of Central Bank Digital Currencies. 2026.